

Fiodoras Dostojevskis
BROLIAI KARAMAZOVAI
Antra dalis. Penkta knyga.
DIDYSIS INKVIZITORIUS

— Va ir čia negalima be pratarmės — tai yra be literatūrinės pratarmės, tfu! — nusijuokė Ivanas, — kad ir toks iš manes rašytojas! Matai, veiksmai mano poemoje vyksta šešioliktame amžiuje, o tada, — beje, tau turi būti tai žinoma dar iš mokyklos laikų, — tada kaip tik buvo įprasta poezijos veikaluose rodyti dangiškas būtybes, nužengusias į žemę. <...> Mano scenoje pasirodo jis; tiesa, poemoje jis nieko nekalba, tik pasirodo ir praeina. Jau penkiolika amžių sukako nuo to laiko, kada jis žadėjo ateiti su visa savo karališka didybe, penkiolika amžių nuo to laiko, kada jo pranašas parašė: „Šitai greit ateisiu“. „Tos dienos ir valandos tačiau nežino nė sūnus, tik mano dangiškasis tėvas“, taip pasakė ir jis pats, dar būdamas žemėje. Bet žmonija laukia jo su tuo pačiu tikėjimu ir su tuo pačiu grauduliu. O, netgi su didesniu tikėjimu, nes jau penkiolika amžių praėjo nuo to laiko, kai dangus nustojo guodęs savo žadėjimais:

Tikėk tu, ką širdis tau sako,..

Dangus jau nieko nežadės.

Ir lieka vien tikėti tuo, ką sako širdis! Tiesa, tada būdavo ir daug stebuklų. Buvo šventųjų, kurie stebuklingai pagydydavo; kai kuriems teisuoliams, kaip matyti iš jų gyvenimo aprašymo, apsireikšdavo pati dangaus karalienė. Bet šėtonas budrus, ir žmonės jau ėmė abejoti tų stebuklų tikrumu. Kaip tik tada šiaurėje, Vokietijoje, atsirado nauja baisi erezija. Milžiniška žvaigždė, „panaši į žibintuvą“ (tai yra į bažnyčią), „krito į vandenų versmes, ir jie pasidarė kartūs“. Tie eretikai ėmė šventvagiškai neigti stebuklus. Bet juo karščiau tiki tie, kurie liko ištikimi, žmonijos ašaros ir dabar, kaip ir kitados, kyla ligi jo, laukia jo, myli jį, kliaujasi juo, trokšta nukentėti ir mirti už jį, kaip ir kitados... Ir štai tiek amžių maldavo žmonija, liepsningai tikėdama: „Viešpatie, apsireikški mums“, tiek amžių šaukėsi į jį, kad jis iš begalinio pasigailėjimo panoro nužengti pas maldaujančiuosius. Nužengdavo, aplankydavo jis ir anksčiau tūlus teisuolius, kankinius ir šventus atsiskyrėlius dar žemėje, kaip kad užrašyta jų „gyvenimuose“. Mūsų Tiutčevas, didžiai tikėjęs savo žodžių teisingumu, paskelbė, kad

Daugelsyk su kryžium kniubęs,

Vargo žeme, plotus tavo

Viešpats Dievas vergo rūbais

Laimindamas apkeliavo.

Kad iš tikrųjų taip ir buvo, aš tuojau tau papasakosiu. Ir štai jis panoro nors akimirką pasirodyti žmonėms — vargstantiems, kenčiantiems, bjauriose nuodėmėse paskendusiams, bet vaikiškai jį mylintiems žmonėms. Veiksmas mano poemoje vyksta Ispanijoje, Sevilijoje, pačiu baisiuoju inkvizicijos metu, kada Dievo garbei šalyje kasdien degė laužai ir

Pikti eretikai pleškėjo

Didingose autodafė.

O, žinoma, jis nužengė ne taip, kaip nužengs, pagal savo žadėjimą, amžiams pasibaigus, visoje dangiškoje šlovėje, kada jo atėjimas bus toks staigus kaip „žaibas, švystelėjęs nuo rytų ligi vakarų". Ne, jis panoro aplankyti nors akimirką savo vaikus, ir kaip tik ten, kur dabar ėmė traškėti eretikų laužai. Iš begalinio savo gailėstingumo jis dar kartą eina tarp žmonių, tuo pačiu žmogaus pavidalu, kuriuo trejus metus vaikščiojo tarp žmonių prieš penkiolika amžių. Jis nužengia į pietų šalies miesto „karštas gatves", ten, kur tik vakar „didingoje autodafė", karaliaus, jo dvariškių, kardinolų ir gražiausių karaliaus rūmų ponių akivaizdoje, gausiai susirinkusių visos Sevilijos gyventojų akivaizdoje, kardinolas didysis inkvizitorius iš karto sudegino *ad majorem gloriam Dei* gal visą šimtą eretikų. Jis pasirodė tykiai, nepastebimai, ir štai visi — atrodo keista — jį pažįsta. Čia galėtų būti viena iš geriausių mano poemos vietų — kodėl gi jį pažįsta. Žmonės nesulaikomai veržiasi prie jo, apsupa, telkiasi apie jį, seka iš paskos. Jis tylėdamas žengia jų vidury su romia begalinio gailėsčio šypsena. Meilės saulė liepsnoja jo širdyje, Šviesos, Švietimo ir Galybės spinduliai sklinda iš jo akių, uždegdami jas meile jam. Jis tiesia į žmones rankas, laimina juos, ir nuo prisilietimo prie jo, netgi prie jo drabužių, žmonės pagyja. Štai iš minios sušunka senis, aklas nuo mažų dienų: „Viešpatie, išgydyk mane, ir aš tave išvysiu", ir štai tartum žvynai nukrenta jam nuo akių, ir neregys mato jį. Žmonės verkia ir bučiuoja žemę, kuria jis žengia. Vaikai barsto prieš jį gėles, gieda ir šaukia jam: „Hosanna!" „Tai jis, tai jis pats,— kartoja visi,— tai turi būti jis, tai ne kas kitas kaip jis". Jis sustoja Sevilijos katedros prieangyje tą pačią akimirką, kada į šventovę žmonės verkdami įneša atdarą baltą vaikišką karstelį: jame septynerių metų mergaitė, vieno iš žymaus piliečio vienturtė duktė. Negyvas kūdikis guli, visas paskendęs gėlėse. „Jis prikels tavo kūdikį",— šaukia minia verkiančiai motinai. Išėjęs pasitikti karsto, katedros pateris žiūri sumišęs ir rauko antakius. Bet štai pasigirsta mirusio kūdikio motinos klyksmas. Jinai puola jam po kojų: „Jeigu tai esi tu, prikelpk mano kūdikį",— šaukia

jinai, tiesdama į jį rankas. Procesija sustoja; karstelį padeda prieangyje palei jo kojas. Jis žvelgia gailestingai, ir jo lūpos dar kartą ištaria: „Talita kum“ — „Mergaitė, kelkis“. Mergaitė karste pakyla, atsisėda ir šypsodama žvalgosi aplinkui atmerktomis nustebusiomis akutėmis. Jos rankose puokštė baltų rožių, su kuriomis ji gulėjo karste. Minia sumišusi, ji šaukia, rauda, ir štai tuo pat metu eina per aikštę pro katedrą pats kardinolas didysis inkvizitorius. Tai beveik devynių dešimčių metų senis, aukštas ir tiesus, išdžiūvusiu veidu, įdubusiomis akimis, bet jos dar žėri kaip ugnies kibirkštis. O, jis vilki ne savo puošniais kardinoliškais drabužiais, su kuriais pasirodė vakar miniai, kai buvo deginami Romos tikėjimo priešai,— ne, šiuo metu jis tik su senu, šiurkščiu vienuolio abitu. Jam iš paskos tam tikru atstumu eina jo niūrūs padėjėjai, tarnai ir „šventoji“ sargyba. Jis sustoja prieš minią ir stebi iš tolo. Jis viską matė, jis matė, kaip padėjo prie jo kojų karstą, matė, kaip prisikėlė mergaitė, ir jo veidas paniuro. Jis rauko savo žilus tankius antakius, ir jo žvilgsnis grėsmingai blykčioja. Jis ištiesia pirštą ir liepia savo sargybiniams jį suimti. Jo valdžia tokia didelė, o ramūs žmonės taip įpratę jo bijoti ir klausyti, jog ūmai stoja kapų tyla, minia tuojau prasiskiria prieš sargybinius, ir šie uždeda ant jo rankas ir nusiveda jį. Minia akimirksniu kaip vienas žmogus žemai nulenkia galvas prieš senį inkvizitorių, šis tylomis palaimina žmones ir nueina. Sargybiniai atveda suimtajį į ankštą ir niūrų skliautuotą kalėjimą senoviškame šventojo teismo pastate ir uždaro ten. Baigiasi diena, ateina tamsi, karšta ir „bedvasė“ Sevilijos naktis. „Laurais ir citrinom naktis pakvipus“. Nakties glūdumoje staiga atsidaro geležinės kalėjimo durys, ir pats senis didysis inkvizitorius lėtai įeina į kalėjimą su žibintu rankoje. Jis vienas; durys tuojau užsidaro. Jis atsistoja prie durų ir ilgai, gal minutę, gal dvi, įdėmiai žiūri į jo veidą. Pagaliau tyliai prieina, stato žibintą ant stalo ir sako jam:

— Tai tu? Tu? — Nesulaukęs atsakymo, greit priduria: — Neatsakyk, tylėk. Ir ką gi tu galėtumei pasakyti? Aš per daug gerai žinau, ką tu pasakysi. Bet tu nė teisės neturi ką nors pridurti prie to, ką jau esi anksčiau pasakęs. Kodėl tu atėjai trukdyti mums? Nes tu atėjai mums trukdyti, tu pats tai žinai. Bet ar tu žinai, kas bus rytoj? Aš nežinau, kas tu esi, ir nenoriu žinoti: ar čia tu, ar tavo pavidalas, bet jau rytoj aš nuteisiu tave ir sudeginsiu ant laužo kaip pikčiausią eretiką, ir ta pati minia, kuri šiandien bučiavo tavo kojas, rytoj, vos tik aš mostelėsiu ranka, puls žerti žarijų į tavo laužą, ar tu žinai tai? Taip, gal žinai,— pridūrė jis, jausmingai susimąstęs, nė akimirkos nenuleisdamas akių nuo savo belaisvio.

— Aš ne visai suprantu, Ivanai, kas gi čia? — šyptelėjo Alioša, visą laiką tylomis klausėsis,— ar čia tik nežabota fantazija, ar kokia senio klaida, koks nors neįmanomas *qui pro quo*?

— Tebūnie kad ir šis pastarasis,— susijuokė Ivanas,— jeigu jau tave taip išpaikino nūdienis realizmas ir tu negali pakęsti jokios fantastikos — jei nori *qui pro quo*, tai ir tebūnie taip. Tiesa,— vėl susijuokė jis,— seniui devyniasdešimt metų, ir jo idėja seniai galėjo jam protą atimti. O belaisvis galėjo nustebinti jį savo išvaizda. Pagaliau tai galėjo būti tiesiog kliedesys, priešmirtinis regėjimas devynių dešimčių metų senio, dar, be to, įkaitusio nuo vakarykščios autodafė, kur buvo sudeginta šimtas eretikų. Bet argi mums ne vis tiek: ar čia *qui pro quo*, ar nežabota fantazija? Čia tik tas svarbu, kad senis turi išsikalbėti, kad pagaliau jis pasako tai, ką galvojo per visus devyniasdešimt metų, pasako garsiai tai, apie ką visus devyniasdešimt metų nekalbėjo.

— O belaisvis tyli? Žiūri į jį ir netaria nė žodžio?

— Bet taip ir turi būti, netgi visada taip turi būti,— vėl susijuokė Ivanas.— Pats senis paaiškina jam, kad belaisvis nė teisės neturi nieko pridėti prie to, ką anksčiau yra pasakęs. Jei nori, tai čia kaip tik ir yra pagrindinis Romos katalikybės bruožas, bent jau man taip atrodo: „viską, girdi, tu pavedei popiežiui, viską dabar popiežius sprendžia, o tu dabar gali ir visai nesirodyti, bent jau kol kas netrukdyk mums“. Panašiai jie ne tiktai kalba, bet ir rašo, bent jau jėzuitai. Aš pats esu apie tai skaitęs jų teologiniuose veikaluose. „Ar tu turi teisę apreikšti mums nors vieną paslaptį iš to pasaulio, iš kurio atėjai? — klausia jį mano senis ir pats atsako jam: — Ne, neturi, kad nieko nepridėtum prie to, kas jau anksčiau pasakyta, ir kad neatimtum žmonėms laisvės, kurią taip gynei, kai gyvenai žemėje. Viskas, ką tu vėl pasakysi, bus pasikėsinimas į žmonių tikėjimo laisvę, nes atrodys kaip stebuklas, o jų tikėjimo laisvė tau buvo už viską brangesnė dar tada, prieš pusantrą tūkstančio metų. Argi ne tu tada taip dažnai sakydavai: „Noriu jus laisvus padaryti“. Bet štai tu dabar pamatei tuos „laisvus“ žmones,— staiga priduria senis susimąstęs ir šypsodamas.— Taip, tas mums brangiai atsiėjo,— kalba jis, griežtai žiūrėdamas į jį,— bet mes pagaliau padarėme tam galą tavo vardu. Penkiolika amžių vargome mes su ta laisve, bet dabar su tuo baigta, ir baigta galutinai. Tu netiki, kad galutinai baigta? Tu romiai žiūri į mane ir netgi nesiteiki piktintis manimi? Bet žinok, kad dabar, kaip tik dabar šitie žmonės labiau negu kada nors yra įsitikinę, kad jie visiškai laisvi, o tuo tarpu jie patys atnešė mums savo laisvę ir nuolankiai padėjo ją prie mūsų kojų. Bet tai padarėme mes, o ar šito tu norėjai, ar šitokios laisvės?"

1 Painiava, nesusipratimas (*lot.*).

— Aš vėl nesuprantu,— pertraukė Alioša,— gal jis ironizuoja, juokiasi.

— Nė kiek. Jis kaip tik laiko savo ir savųjų nuopelnu, kad pagaliau jie įveikė laisvę, ir įveikė ją tam, kad žmonės būtų laimingi. „Nes tik dabar (jis, žinoma, kalba apie inkviziciją) pirmą kartą pasidarė galima pagalvoti apie žmonių laimę. Žmogus buvo sutvertas maištininku; argi maištininkai gali būti laimingi? Tu buvai perspėtas,— sako jis jam,— tau netrūko perspėjimų ir nurodymų, bet tu nepaklausei perspėjimų, tu atmetei vienintelį būdą, kuriuo galima buvo padaryti žmones laimingus, bet, laimė, pasitraukdamas tu pavedei šitą reikalą mums. Tu žadėjai, tu savo žodžiu sutvirtinai, tu davei mums teisę surišti ir atrišti, ir jau, žinoma, negali nė pagalvoti, kad šitą teisę dabar galėtumei iš mūsų atimti. Tai kodėl gi tu atėjai mums trukdyti?"

— O ką reiškia: tau netrūko perspėjimų ir nurodymų? — paklausė Alioša.

— Čia kaip tik ir yra pats svarbiausias dalykas, kurį turi pasakyti senis.

„Baisi ir protinga dvasia, susinaikinimo ir nebūties dvasia,— kalba senis,— didžioji dvasia kalbėjosi su tavimi tyruose, ir mums yra skelbiama knygoje, kad ji „gundžiusi" tave. Ar ne taip? Ir ar galima būtų pasakyti tiesą, didesnę už tą, kurią jis apreiškė tau trimis klausimais, kuriuos tu paneigėi ir kurie knygoje pavadinti „pagundomis"? Ir vis dėlto, jei buvo kada pasaulyje tikras, griausmingas stebuklas, tai jis buvo aną dieną, anų trijų pagundų dieną. Kaip tik tų trijų klausimų atsiradimas ir buvo stebuklas. Jei galima būtų pagalvoti, tik išbandymo, tik pavyzdžio dėlei, kad šitie trys baisiosios dvasios klausimai be pėdsakų dingę knygoje ir kad reikia juos atnaujinti, vėl sugalvoti ir sukurti, kad galima būtų juos vėl įrašydinti į knygas ir tam reikalui surinkti visus pasaulio išminčius-valdovus, vyriausius kunigus, mokslininkus, filosofus, poetus, ir duoti jiems tokią užduotį: sugalvokite, sudarykite tris klausimus, bet tokius, kurie ne tik atitiktų įvykio svarbą, bet ir trimis žodžiais, tik trimis žmogiškais sakiniais nusakytų visą būsimąją pasaulio ir žmonijos istoriją,— tai ar tu manai, kad visa žemiškoji išmintis, drauge paimta, galėtų sugalvoti ką nors panašaus į tuos tris šiurpius ir didžius klausimus, kuriuos iš tikrųjų tau pateikė tyruose galinga ir protinga dvasia? Jau vien tik iš šitų klausimų, kurių atsiradimas yra tikras stebuklas, galima spręsti, kad čia turi reikalą ne su nepastoviu žmogišku protu, bet su amžinu ir absoliučiu. Juk šiuose trijuose klausimuose yra tartum susilydžiusi į vieną visumą ir nusakyta visa tolesnė žmonijos istorija ir apreikšti trys keliai, kuriuose susieis visi neišsprendžiami istoriniai žmogiškos prigimties prieštaravimai visoje žemėje. Tada visa tai dar negalėjo būti taip aišku, nes ateitis buvo nežinoma, bet dabar, kai praėjo penkiolika amžių, mes matome, kad tais trimis

klausimais taip viskas buvo nuspėta ir numatyta ir kad taip viskas tiksliai išsipildė, jog nieko daugiau nebegalima nei pridėti prie jų, nei nuo jų atimti.

Tad spręsk pats, kieno buvo tiesa: ar tavo, ar to, kuris tada klausė tave? Prisimink pirmąjį klausimą; nors ir ne pažodžiui, bet jo prasmė tokia: „Tu nori eiti į pasaulį ir eini tuščiomis rankomis, su kažkokiu laisvės pažadu, kurio jie, tokie neišmanėliai, tokie apsigimę niekšai, negali nė suprasti, kurie jo siaubingai bijo, nes niekuomet nei žmogui, nei žmonių visuomenei dar nėra buvę nieko labiau nepakenčiama kaip laisvė! O ar tu matai šituos akmenis šituose tuščiuose ir įkaitintuose tyruose? Paversk juos duona, ir paskui tave bėgs žmonija kaip banda, dėkinga ir klusni, nors amžinai drebėdama, kad tu gali atitraukti savo ranką ir jie nebegaus tavo duonos“. Bet tu nenorėjai atimti iš žmogaus jo laisvės ir atmetei pasiūlymą, nes kokio gi laisvės, nusprendei tu, jei klusnumas yra pirktas duona? Tu atsakei, kad ne viena duona žmogus gyvas, bet ar žinai, kad dėl šitos žemiškos duonos ir sukils prieš tave žemės dvasia, ir stos į kovą su tavimi, ir nugalės tave, ir visi eis paskui ją, šaukdami: „Kas panašus į šitą žvėrį, jis davė mums ugnį iš dangaus!“ Ar tu žinai, kad praeis amžiai, ir žmonija savo išminties ir mokslo lūpomis paskelbs, kad nusikaltimo nėra, taigi nėra nė nuodėmės, o yra tik alkani žmonės. „Papenėk, tada ir reikalauk iš jų dorybės!“ — štai ką parašys jie vėliavoje, kurią iškels prieš tave ir kuria bus išgriauta tavo šventykla. Tavo šventyklos vietoje iškils naujas pastatas, vėl iškils baisingasis Babelio bokštas, ir nors ir šitas, kaip ir anas, nebus baigtas, bet vis dėlto tu galėjai išvengti šito naujo bokšto ir tūkstančiu metų sutrumpinti žmonių kančias,— nes juk pas ką gi, jei ne pas mus, ateis jie, tūkstantį metų prasikankinę su savo bokštu! Jie vėl tada suras mus po žeme, katakombose, besislapstančius (nes mes vėl būsime persekiojami ir kankinami), suras mus ir sušuks mums: „Papenėkite mus, nes tie, kurie žadėjo mums ugnį iš dangaus, jos nedavė“. Ir tada mes jau baigsime statyti jų bokštą, nes baigs statyti tas, kas papenės, o papenėsime tik mes, tavo vardu, ir pameluosime, kad tavo vardu. O, niekuomet, niekuomet jie be mūsų savęs nepapenės! Joks mokslas neduos jiems duonos, kol jie bus laisvi, bet viskas baigsis tuo, kad jie atneš savo laisvę prie mūsų kojų ir pasakys mums: „Geriau padarykite mus vergais, bet papenėkite mus“. Patys galiausiai supras, jog laisvė ir drauge žemiška duona, kurios užtektų kiekvienam, yra neįmanomas daiktas, nes niekuomet, niekuomet jie nepasidalys tarp savęs! Taip pat įsitikins, kad jie niekuomet negali būti nė laisvi, nes jie silpni, ydingi, menkystos ir maištininkai. Tu žadėjai jiems dangiškos duonos, bet, vėl kartoju, ar gali ji prilygti silpnos, visada ydingos ir amžinai netaurios žmonių padermės akyse žemiškajai duonai? Ir jei paskui tave dėl dangiškosios duonos

eis tūkstančiai ir dešimtys tūkstančių, tai kaip bus milijonams ir dešimtims tūkstančių milijonų būtybių, kurios neįstengs paniekinti žemiškosios duonos dėl dangiškosios?

O gal tau brangūs tik dešimtys tūkstančių kilniųjų ir stipriųjų, o kiti milijonai, gausūs kaip marių smiltys, silpnųjų ir tave mylinčių turi būti vien medžiaga kilniesiems ir stipriesiems? Ne, mums brangūs ir silpnieji. Jie ypatingi, jie maištininkai, bet galų gale jie pasidarys ir klusnūs. Jie stebėsis mumis ir laikys mus dievais už tai, kad mes, atsistoję jų priešakyje, sutikome nešti sunkią laisvės našta ir juos valdyti,— tokia baisi pradės jiems pagaliau atrodyti jų laisvė! Bet mes pasakysime, kad esame klusnūs tau ir valdome juos tavo vardu. Mes vėl apgausime juos, nes tavęs jau nebeįsileisime. Šita apgaulė teiks mums kančių, nes mes būsimė priversti meluoti. Štai ką reiškė tas pirmasis klausimas tyruose, ir štai ką tu atmetei dėl laisvės, kurią labiausiai branginai. O juk tame klausime glūdėjo didžioji šio pasaulio paslaptis. Sutikęs priimti „duona“, tu būtum atsakęs į visuotinį ir amžiną tiek atskiro žmogaus, tiek visos žmonijos klausimą: „Kam reikia nusilenkti?“ Žmogus neturi kito tokio nuolatinio ir skausmingo rūpesčio, kaip, tapus laisvam, kuo greičiausiai surasti ką nors, kam galima būtų nusilenkti. Bet žmogus nori nusilenkti tam, kas yra neginčijama, tiek neginčijama, jog visi žmonės sutiktų drauge tam nusilenkti. Juk tie pasigailėtini padarai rūpinasi ne tik surasti tai, kam turėčiau aš ar kas kitas nusilenkti, bet surasti tai, kuo visi įtikėtų ir kam nusilenktų, ir būtinai visi vienu kartu. Šis reikalas drauge nusilenkti labiausiai ir kankina tiek atskirus žmones, tiek visą žmoniją nuo amžių pradžios. Versdami visus kam nors vienam nusilenkti, jie naikina viens kitą kalaviju. Jie kūrė dievus ir šaukė viens kitam: „Meskite savo dievus ir ateikite nusilenkti mūsų šiam, o jei ne, tai mirtis ir jums, ir jūsų dievams!“ Ir taip bus iki pasaulio pabaigos, netgi ir tada, kai išnyks pasaulyje dievai: vis tiek klaupsis prieš stabus. Tu žinotai, tu negalėjai nežinoti šios didžiausios žmogiškosios prigimties paslapties, bet tu atmetei šitą vienintelę absoliutinę vėliavą, kuri tau buvo pasiūlyta, kad galėtumėi priversti visus nusilenkti prieš tave be jokių sąlygų,— žemiškos duonos vėliavą, ir atmetei ją dėl laisvės ir dangiškos duonos. Pažiūrėk, ką tu dar padarei. Ir vėl viską dėl laisvės! Sakau tau, kad žmogus neturi kito tokio skausmingo rūpesčio, kaip kad surasti ką nors, kam galėtų kuo greičiau atiduoti tą laisvės dovaną, su kuria už gimsta ši pasigailėtina būtybė. Bet žmonių laisvę užvaldo tik tas, kas nuramina jų sąžinę. Kartu su duona tau pasiūlyta neabejotina vėliava: duosi duonos, ir žmogus nusilenks, nes nėra kito tokio neabejotino daikto kaip duona, bet jei tuo pat metu dar ir kas nors kitas, be tavęs, užvaldys jo sąžinę,— o, tada jis net atsisakys tavo duonos ir seks paskui tą, kuris sugundė jo sąžinę. Čia buvo tavo tiesa. Juk žmogaus būtis

paslaptis yra ne pats jo gyvenimas, bet gyvenimo tikslas. Aiškiai nesuvokęs, kam turi gyventi, žmogus nė gyventi nesutiks ir greičiau pats susinaikins, negu pasiliks žemėje, nors aplink jį vien duona tebūtų. Taip jau yra, bet kas gi pasidarė: užuot užvaldęs žmonių laisvę, tu jiems dar ją padidina! O gal užmiršai, kad ramybė ir netgi mirtis žmogui brangesnė negu laisvė pasirinkti gerį ar blogį? Niekas taip negundo žmogaus kaip jo sąžinės laisvė, bet nieko nėra ir skausmingesnio. Ir štai, užuot padėjęs tvirtus ir pastovius pamatus žmonių sąžinei nuraminti visiems laikams, tu paėmei visa, kas nepaprasta, mįslinga, neaišku, paėmei visa, kas buvo pagal žmonių jėgas, todėl pasielgei tartum visai jų nemylėdamas,— ir kas gi taip padarė: tas, kuris atėjo atiduoti už juos savo gyvybę! Užuot užvaldęs žmonių laisvę, tu padauginai ją ir laisvės kančiomis amžinai apsunkeinai žmonių sielas. Tu norėjai laisvos žmogaus meilės, norėjai, kad jis laisva valia sektų paskui tave, susižavėjęs tavimi, iš meilės tau. Užuot laikęsis tvirto seno įstatymo, dabar savo laisva širdimi turi spręsti žmogus pats vienas, kas yra gėris ir kas yra blogis, turėdamas prieš akis tikrai tavo paveikslą ir juo pasikliaudamas,— bet nejaugi tu nepagalvojai, kad jis pagaliau paniekins ir netgi paneigs ir tavo paveikslą, ir tavo tiesą, jeigu jį prislėgs tokia baisi našta kaip pasirinkimo laisvė? Jis sušuks pagaliau, kad tiesa ne tavyje, nes argi galima buvo palikti juos labiau nerimstančius ir labiau kenčiančius, kaip kad tu padarei, palikdamas jiems tiek rūpesčių ir neišsprendžiamų klausimų. Taigi tu pats ir paskatinai juos griauti tavo paties karalystę ir nieko daugiau tuo nekaltink. O argi tas buvo tau pasiūlyta? Yra trys jėgos, tik trys vienintelės jėgos pasaulyje, kurios gali amžinai įveikti ir sužavėti šitų mažajėgių maištininkų sąžinę jų pačių laimei,— tos jėgos: stebuklas, paslaptis ir autoritetas. Tu paneigėi ir vieną, ir kitą, ir trečią ir pats davei tam pavyzdį. Kai baisi ir didžiai išmintinga dvasia pastatė tave ant šventyklos viršūnės ir tarė tau: „Jei nori sužinoti, ar tu esi Dievo sūnus, šok žemyn, nes yra pasakyta, kad angelai pagaus ir neš jį, ir jis nenukris ir neužsimuš, ir sužinosi tada, ar tikrai esi Dievo sūnus, ir įrodysi tada, koks tavo tikėjimas į savąjį tėvą“, bet tu išklausęs atmetei pasiūlymą ir nesusigundei, ir nešokai žemyn. O, žinoma, tu čia pasielgei išdidžiai ir puikiai, pasielgei kaip Dievas, bet žmonės, bet šita silpna ir maištaujanti padermė — argi jie dievai? O, tu tada supratai, kad jei tik būtumei žingsnį žengęs, jei būtumei vos pajudėjęs, prieš pasiryždamas šokti žemyn, tuojau ir būtumei sugundęs Viešpatį ir praradęs visą tikėjimą į jį, ir būtumei mirtinai užsimušęs į žemę, kurios išganyti atėjai, ir būtų apsidžiaugusi protingoji dvasia, kuri tave gundė. Bet, kartoju, ar daug yra tokių kaip tu? Ir nejaugi tu iš tikrųjų galėjai nors akimirką pagalvoti, kad ir žmonės įstengs pasipriešinti tokiai pagundai? Argi jau taip sukurta žmonių prigimtis, kad jie galėtų paneigti

stebuklą ir tokiais baisiais savo gyvenimo momentais, kada iškyla patys baisiausi, patys svarbiausi klausimai, taip kankinantys jų sielas, pasilikti vien su savo širdimi laisvai jų spręsti? O, tu žinotai, kad tavo didžius darbus išsaugos knygos, kad jų garsas pasieks amžių gelmes ir tolimiausius žemės pakraščius, ir tikėjaisi, kad, sekdamas tavo pavyzdžiu, ir žmogus pasiliks su Dievu, nereikalaudamas stebuklo. Bet tu nežinotai, kad vos tik žmogus atmes stebuklą, tuojau atmes ir Dievą, nes žmogus ieško ne tiek Dievo, kiek stebuklą. Ir kadangi žmogus nepajėgia likti be stebuklo, tai prisikurs daugybę naujų stebuklų, jau savų, ir nusilenks prieš žiniuonių burtus, prieš bobų kerus, nors būtų pats didžiausias maištininkas, eretikas ir bedievis! Tu nenužengei nuo kryžiaus, kai minia šaukė tau, tyčiodamasi ir juokdamasi iš tavęs: „Nuženk nuo kryžiaus, ir įtikėsime, kad tai tu“. Nenužengei dėl to, kad vėlgi nepanorėjai pavergti žmogaus stebuklu ir troškai laisvo tikėjimo, be stebuklų. Troškai laisvos meilės, o ne džiugesio vergų, reginčių tavo galybę, sukėtusią juos visam gyvenimui. Bet ir čia tu pervertinai žmones, nes, žinoma, jie yra vergai, nors ir sutverti maištininkais. Apsižvalgyk ir pagalvok: štai jau praėjo penkiolika amžių, taigi pažiūrėk į juos: ką gi tu išaukštinau ligi savęs? Prisiekiu, žmogus sukurtas silpnas ir menkesnis, negu tau atrodė! Ar jis gali, ar gali padaryti tai, ką tu padarei? Tiek jį gerbdamas, tu pasielgei taip, lyg nebeužjaustumei jo, nes per daug iš jo pareikalavai,— ir kas gi taip pasielgė: tas, kuris mylėjo jį labiau negu pats save! Būtumei mažiau jį gerbęs — būtumei mažiau iš jo pareikalavęs, o tai būtų labiau panašu į meilę, nes būtų palengvėjusi jo našta. Jis silpnas ir niekingas. Kas iš to, kad jis dabar visur kelia maištą prieš mūsų valdžią ir didžiuojasi tuo, kad kelia maištą. Tai kūdikio ir mokinuko didystė. Tai maži vaikai, kurie pakėlė klasėje maištą ir išvijo mokytoją. Bet ateis galas ir vaikiščių džiūgavimui, jis brangiai atsieis jiems. Jie išgriaus šventyklas ir užlies krauju žemę. Betgi tie kvaili vaikai pagaliau supras, kad nors jie ir maištininkai, bet maištininkai mažajėgiai, savo maišto neištveriantys. Apsipylę kvailomis ašaromis, jie pagaliau pripažins, kad tas, kas sutvėrė tuos maištininkus, be abejonės, norėjo iš jų pasityčioti. Pasakys jis taip iš nevilties, ir jų žodžiai bus burnojimas prieš Dievą, ir dėl to jie pasijus dar nelaimingesni, nes žmogiškoji prigimtis nepakenčia tokio burnojimo ir galų gale pati už tai visada jiems ir atkeršija. Taigi nerimas, sumišimas ir nelaimės — štai dabartinė žmonių dalia po to, kai tu tiek iškentėjai dėl jų laisvės! Didysis tavo pranašas alegoriškai pasakoja apie savo regėjimą, kad matęs visus pirmojo prisikėlimo dalyvius ir kad buvę jų po dvylika tūkstančių iš kiekvienos gentkartės. Bet jeigu jų tiek buvo, tai ir jie buvo tartum ne žmonės, o dievai. Jie iškentėjo tavo kryžių, iškentėjo dešimtis metų tyruose, alkani ir nuogi, maitindamiesi skėriais ir

šaknimis,— ir, žinoma, tu gali didžiuodamasis parodyti šituos laisvės ir laisvos meilės, laisvos ir didingos aukos vaikus, tavimi pasikliočius. Bet atsimink, kad jų buvo tikrai keli tūkstančiai, ir tai dievų, o visi kiti? Ir kuo kalti visi kiti silpni žmonės, kad negalėjo iškentėti tiek, kiek stiprieji? Kuo gi kalti silpnadvasiai, kad nepajėgia sutalpinti savyje tokių baisių dovanų? Nejaugi iš tikrųjų tu buvai atėjęs tik pas išrinktuosius ir išrinktiesiems? Bet jeigu taip, tai čia paslaptis, ir mes negalime jos suprasti. O jeigu paslaptis, tai ir mes turėjome teisę skelbti paslaptį ir mokyti juos, kad svarbu ne laisvas jų širdžių sprendimas ir ne meilė, o paslaptis, kuriai jis turi paklusti akiai, netgi prieš savo sąžinę. Taip mes ir padarėme. Mes atitaisėme tavo didžius darbus ir pagrindėme juos stebuklu, paslaptimi ir autoritetu. Ir žmonės apsidžiaugė, kad juos vėl vedame kaip kaimenę ir kad pagaliau nuo jų širdžių nuimta tokia baisi dovana, kuri teikė jiems tiek kančių. Sakyk, ar teisūs mes buvome, kad taip mokėme ir darėme? Nejaugi mes nemylėjome žmonijos, jei taip atlaidžiai pažiūrėjome į jos silpnumą, meilingai palengvinome jos naštą ir leidome jai, iš prigimties mažajėgei, netgi ir nuodėmes daryti, bet tikrai su mūsų žinia? Tai kodėl gi tu dabar atėjai mums trukdyti? Ir ko tu tyli ir taip jausmingai žvelgi į mane savo romiomis akimis? Supyk, aš nenoriu tavo meilės, nes ir pats tavęs nemyliu. Ir ką aš dar turiu slėpti nuo tavęs? Argi aš nežinau, su kuo kalbuosi? Viskas, ką turiu tau pasakyti, yra tau žinoma, matau tai iš tavo akių. Argi aš turiu nutylėti tau mūsų paslaptį? Gal tu nori išgirsti ją būtinai iš mano lūpų, tai klausyk: mes ne su tavimi, o su *juo*, štai mūsų paslaptis! Mes jau seniai ne su tavimi, o su juo, jau aštuoni šimtmečiai. Lygiai prieš aštuonis šimtus metų mes priėmėme iš jo tai, ką tu pasipiktinęs atmetei, priėmėme tą paskutinę dovaną, kurią jis siūlė tau, parodęs tau visas šios žemės karalystes; mes priėmėme iš jo Romą ir ciesoriaus kalaviją ir apsiskelbėme šio pasaulio valdovais, vieninteliais valdovais, nors ir ligi šiol nespėjome galutinai baigti savo žygio. Bet kas kaltas? O, kol kas dar tik pradžia mūsų žygio, bet jis prasidėjo. Dar ilgai reikės laukti jo baigties, ir dar daug turės iškentėti pasaulis, bet mes savo pasieksime ir tapsime ciesoriais, o tada jau pagalvosime ir apie visos žmonijos laimę. O juk tu jau tada galėjai paimti ciesoriaus kalaviją. Kodėl atmetei šią paskutinę dovaną? Jei nebūtum paniekinęs šio trečiojo galingosios dvasios patarimo, būtum suteikęs žmogui viską, ko siekia jis žemėje, tai yra: prieš ką nusilenkti, kam patikėti sąžinę ir kaip pagaliau susivienyti visiems į bendrą, pastovų ir darnų skruzdėlyną, nes reikalas susivienyti visam pasauliui yra trečioji ir paskutinė žmonių kančia. Žmonija, ištiesai paimta, visada stengėsi sutvarkyti savo gyvenimą būtinai pasauliniu mastu. Daug yra buvę didžiųjų tautų, sukūrusių didžią istoriją, bet juo aukštesnės buvo tos tautos, juo buvo ir nelaimingesnės, nes labiau už kitas juto

reikalą sudaryti vieną pasaulinę žmonių sąjungą. Didieji užkariautojai, Timūrai ir Čingischanai, stengdamiesi nukariauti visą pasaulį, praūžė viršum jo kaip viesulas, bet ir jie, kad ir nesąmoningai, išreiškė tą patį didį žmonijos poreikį sudaryti vieną pasaulinę bendruomenę. Jei būtum priėmęs pasaulį ir ciesoriaus purpurinę mantiją, būtum įsteigęs vieną pasaulinę karalystę, kurioje viešpatautų visuotinė taika. Juk kas gi kitas turi valdyti žmones, jei ne tie, kurie valdo jų sąžinę ir kieno rankose jų duona? Mes ir paėmėme ciesoriaus kalaviją, o jį paėmę, žinoma, atmetėme tave ir nuėjome paskui jį. O, dar praeis ištisi amžiai jų laisvo proto, jų mokslo ir antropofagijos siautėjimo, nes, pradėję be mūsų statyti savo Babelio bokštą, jie baigs antropofagija. Bet tada ir atšliauš pas mus žvėris ir laižys mums kojas ir aptaškys jas kruvinomis savo akių ašaromis. Ir mes atsisėsime ant žvėries ir iškelsime taure, o ant jos bus parašyta: „Paslaptis!“ Bet tada, tik tada ateis žmonėms ramybės ir laimės karalystė. Tu didžiuojiesi savo išrinktaisiais, bet tu turi tikrai išrinktuosius, o mes nuraminsime visus. Bet dar to negana: dar daugelis tų išrinktųjų, tų galingųjų, kurie galėtų tapti išrinktaisiais, pagaliau nuvargę tavęs belaukdami ir jau perkėlė ir dar perkels savo širdies karštį ir savo dvasios galias į kitą dirvą ir pagaliau prieš tave patį iškels savo laisvą vėliavą. Bet šitą vėliavą tu pats iškelei. O pas mus visi bus laimingi ir daugiau nei maišto nebekels, nei viens kito nenaikins, kaip visur naikina ligi šiol, kol viešpatauja tavoji laisvė. O, mes juos įtikinsime, kad jie tik tada ir taps laisvi, kai dėl mūsų atsisakys nuo savo laisvės ir mums nusilenks. Ir ką gi, ar mes būsime teisūs, ar sumeluosime? Jie patys įsitikins, kad mes teisūs, nes atsimins, kokią baisią vergiją ir sąmyšį užtraukė jiems tavoji laisvė. Laisvė, laisvas protas ir mokslas nuves juos į tokią painiavą ir pastatys prieš tokius stebuklus ir neatskleidžiamas paslaptis, jog vieni jų, nepaklusnūs ir žiaurūs, sunaikins patys save, kiti, nepaklusnūs, bet mažajėgiai, sunaikins vienas kitą, o treči, visi kiti, menkajėgiai ir nelaimingi, atšliauš prie mūsų kojų ir suklyks mums: „Taip, jūs buvote teisūs, jūs vieni žinojote jo paslaptį, ir mes grįžtame prie jūsų, gelbėkite mus nuo mūsų pačių“. Gaudami iš mūsų duoną, jie, žinoma, aiškiai matys, kad mes jų pačių duoną, jų pačių rankomis uždirbtą, imame iš jų ir jiems patiems dalijame, kad čia nėra jokio stebuklo, matys, kad akmenų mes nepavertėme duona, bet iš tiesų labiau nei pačia duona jie apsidžiaugs tuo, kad gauna ją iš mūsų rankų! Mat labai gerai atmins, kad anksčiau, be mūsų, pati duona, jų pelnyta, jų pačių rankose pavirsdavo akmenimis, o kai jie grįžo prie mūsų, tai patys akmenys jų rankose duona pavirto. Per daug, per daug gerai jie supras, ką reiškia visiškai paklusti! Ir kol žmonės to nesupras, tol jie bus nelaimingi. Pasakyk, kas buvo kalčiausias, kad jie šito ilgai nesuprato? Kas išsklaidė kaimenę ir

išblaškė ją nežinomais keliais? Bet kaimenė vėl susirinks ir vėl paklus mums, ir jau galutinai. Tada mes duosime jiems ramią, kuklią laimę, derančią menkajėgiams padarams, kurie tokie ir sutverti. O, mes pagaliau įtikinsime juos, kad išdidumas jiems nepritinka, nes, juos išaukštindamas, tu išmokei juos didžiuotis; įrodysime jiems, kad jie menkajėgiai, kad jie tik pasigailėtini vaikai, bet kad vaikiška laimė yra pati saldžiausia. Jie pasidarys bailūs ir žiūrės į mus, ir glausis išsigandę prie mūsų, kaip paukšteliai kad glaudžiasi prie perekšlės. Jie stebės ir baisės mumis ir didžiuosis, kad mes esame tokie galingi ir tokie išmintingi, jog įstengėme sutramdyti neramią tūkstančio milijonų kaimenę. Jie, tokie silpnučiai, drebės prieš mus, bijodami mūsų rūščio, jų protas nusilps, jų akys pasidarys ašaringos kaip vaikų ir moterų, bet vos tik mes mostelėsime ranka, jie vėl džiaugsis ir linksminsis ir dainuos vaikiškas dainas. Taip, mes priversime juos dirbti, bet laisvomis nuo darbo valandomis sukursime jiems gyvenimą kaip vaikų žaidimą, su vaikiškomis dainomis, su choru, su nekaltais šokiais. O, mes leisime jiems ir nusidėti, juk jie silpni ir bejėgiai, ir jie mylės mus kaip vaikai už tai, kad leidžiame jiems nusidėti. Pasakysime jiems, kad kiekviena nuodėmė bus atpirkta, jeigu jie nusidės tada, kai mes leisime jiems nusidėti; o leisime jiems nusidėti todėl, kad mylime juos, o bausmę už tas nuodėmes, tiek jau to, prisiimsime sau. Taip, prisiimsime sau, o jie dievins mus kaip geradarius, kurie sutiko už jų nuodėmes atsakyti prieš Dievą. Ir jie atskleis mums visas savo paslaptis. Mes leisime arba drausime jiems gyventi su jų žmonomis ir meilužėmis, turėti ar neturėti vaikų,— viskas pareis nuo jų klusnumo,— ir jie linksmi ir džiaugsmingai nusilenks prieš mus. Pačias skausmingiausias savo sąžinės paslaptis — viską, viską jie patikės mums, ir mes viską išspręsime, ir jie su džiaugsmu priims mūsų sprendimą, nes jis išvaduos juos nuo didelio nerimo ir baisių dabartinių kančių, kai jie viską turi laisvai spręsti patys. Ir visi bus laimingi, visi milijonai šių padarų, išskyrus šimtą tūkstančių tų, kurie juos valdys. Ir tik mes, paslapties saugotojai, būsimė nelaimingi. Bus tūkstančiai milijonų laimingų kūdikių ir šimtas tūkstančių kankinių, užsitraukusių ant savęs gėrio ir blogio pažinimo prakeiktį. Tyliai numirs jie, tyliai užges tavo vardan ir anapus karsto ras tik mirtį. Bet mes išsaugosime paslaptį ir jų pačių laimei viliosime juos dangišku ir amžinu atpildu. Mat jei ir būtų kas aname pasaulyje, tai jau, žinoma, ne tokiems kaip jie. Pranašystės skelbia, kad tu ateisi ir vėl nugalėsi, ateisi su savo išrinktaisiais, su savo išdidžiaisiais ir galingaisiais, bet mes pasakysime, kad jie išganė tik patys save, o mes išganėme visus. Sako, kad būsianti nuplėšta garbė ištvirkėlei, sėdinčiai ant žvėries ir laikančiai savo rankose paslaptį, kad vėl pakelsią maištą mažajėgiai, kad sudraskysią purpurinę jos mantiją

ir apnuoginsią „šlykštų“ jos kūną. Bet aš pakilsiu tada ir parodysiu tau tūkstančius milijonų laimingų kūdikių, nepažinusių nuodėmės. Ir mes, jų laimės dėlei prisiėmę jų nuodėmes, mes stosime prieš tave ir pasakysime: „Teisk mus, jei gali ir drįsti“. Žinok, kad aš nebijau tavęs. Žinok, kad ir aš buvau tyruose, kad ir aš maitinausi skėriais ir šaknimis, kad ir aš laiminau laisvę, kuria tu palaiminai žmones, ir aš norėjau patekti tarp tavo išrinktųjų, galingųjų ir stipriųjų, troškau jų „skaičių padidinti“. Bet apsigalvojau ir nepanorau tarnauti beprotybei. Palikau juos ir prisidėjau prie nesuskaitomos daugybės tų, kurie ištaisė tavo didžius darbus. Aš pasitraukiau nuo išdidžiųjų ir grįžau prie romiųjų šitų romiųjų laimei. Tai, ką aš tau sakau, išsipildys, ir mūsų karalystė bus įkurta. Kartoju tau, rytoj tu pamatysi tą klusnią kaimenę, kuri sulig mano rankos mostu puls žerti degančių žarijų į tavo laužą, kuriame sudeginsiu tave už tai, kad atėjai mums trukdyti. Nes jeigu kas iš tikrųjų nusipelnė mūsų laužo, tai tik tu. *Dixi*². Ivanas nutilo. Bekalbėdamas įsikarščioavo ir kalbėjo su entuziazmu; o kai baigė, staiga nusišypsojo.

Alioša visą laiką klausėsi tylėdamas, o į pabaigą ėmė itin jaudintis, daug kartų bandė pertraukti brolio kalbą, bet, matyti, vis laikėsi; ūmai jis prabilo, tartum iš vietos pašoko.

— Bet... tai nesąmonė! — suriko jis paraudęs.— Tavo poema yra Jėzaus pašlovinimas, o ne piktžodžiavimas... kaip tu norėjai. Ir kas patikės tavo mintimis apie laisvę? Argi taip, argi taip reikia ją suprasti! Argi taip ją supranta stačiatikiai... Tai Roma, bet ir Roma ne visa, netiesa,— tai blogiausi katalikybės atstovai, inkvizitoriai, jėzuitai!.. Ir visai neįmanoma tokia fantastinė asmenybė kaip tavo inkvizitorius. Kas tai per žmonių nuodėmės, kurias jis prisiėmė? Kokie ten paslapties saugotojai, prisiėmę kažkokį prakeikimą dėl žmonių laimės? Kada ir kas juos yra matęs? Mes žinome jėzuitus, apie juos blogi atsiliepimai, bet argi jie tokie, kaip tu vaizduoji? Jie visai ne tokie, visai ne... Jie tėra Romos armija būsimai visuotinei šios žemės karalystei, su imperatoriumi, vyriausiuoju Romos kunigu priešakyje... štai jų idealas, tik be jokių paslapčių ir be kilnaus liūdesio... Pats paprasčiausias troškimas valdžios, nešvarių žemiškų gėrybių, pavergimo... nelyginant būsimos baudžios, kur jie taps dvarininkais... štai ir viskas, ko jiems reikia. Jie gal nė Dievo netiki. Tavo kenčiantis inkvizitorius — tik fantazija...

— Bet pala, pala,— juokėsi Ivanas,— kaip tu įsikarščiovai. Fantazija, tu sakai, bet tebūnie ir taip! Žinoma, fantazija. Bet vis dėlto leisk paklausti: nejaugi tu iš tikrųjų manai, kad visą šitą pastarųjų amžių katalikų sąjūdį iš tikrųjų sukėlė tik valdžios ir tik nešvarių gėrybių troškimas? Ar tik ne tėvas Pajisijus tave taip moko?

2 Aš pasakiau (*lot.*).

— Ne, ne, priešingai, tėvas Pajisijus kartą kalbėjo netgi kažkaip panašiai kaip ir tu... bet, žinoma, ne taip, visai ne taip,— staiga susigriebė Alioša.

— Tai vis dėlto labai vertinga žinia, nors ir sakai, kad „visai ne taip“. Aš kaip tik ir klausiu tave, kodėl tavo jėzuitai ir inkvizitoriai susibūrė vien tik dėl bjaurių materialinių gėrybių? Kodėl tarp jų negali atsirasti nė vieno kentėtojo, kurį kankina didelis sielvartas ir kuris myli žmoniją? Štai kas: įsivaizduok, kad atsirado nors vienas tarp visų tų, kur trokšta tik materialinių ir nešvarių gėrybių,— nors vienas toks kaip mano senis inkvizitorius, kuris pats valgė šaknis tyruose ir baisingai marino savo kūną, kad taptų laisvas ir tobulas, bet vis dėlto visą gyvenimą mylėjo žmoniją ir staiga praregėjo ir pamatė, kad nedaug dvasinės palaimos teikia žmogui išstobulinta valia, jei tuo pat metu jis įsitikins, kad milijonai kitų būtybių Dievo sutvertos tartum kokioms patyčioms, kad jos niekuomet neįstengs susitvarkyti su savo laisve, kad iš pasigailėtinų maištininkų niekuomet neišsaug milžinai bokštui užbaigti, kad ne tokiems pusgalviams svajoto sukurti savo harmoniją didysis idealistas. Visa tai supratęs, jis grįžo ir prisidėjo... prie protingų žmonių. Nejaugi negalėjo taip atsitikti?

— Prie ko prisidėjo, prie kokių protingų žmonių? — suriko Alioša beveik azartiškai.— Jokio ypatingo proto jie neturi ir jokių ypatingų paslapčių ar sekretų... Jie tik bedieviai, štai ir visa jų paslaptis. Tavo inkvizitorius netiki Dievo, štai ir visa jo paslaptis!

— Tebūnie ir taip! Pagaliau tu perpratai. Ir tikrai taip, tikrai čia visa paslaptis, bet argi tai ne kančia, kad ir tokiam žmogui kaip jis, kuris visą gyvenimą pražudė beieškodamas išganymo tyruose ir neišsigydė nuo meilės žmonijai? Baigdamas savo dienas, jis tvirtai įsitikina, kad tik didžiosios baisios dvasios patarimai galėtų daugiau ar mažiau padėti mažajėgiams maištininkams, „neužbaigtiems bandomiesiems padarams, sutvertiems pajuokai“. Ir štai, tuo įsitikinęs, jis mato, kad reikia klausyti protingosios dvasios, baisiosios naikinimo ir mirties dvasios patarimų, o tam reikia priimti melą ir apgaulę ir jau sąmoningai vesti žmones į naikinimą ir mirtį ir apgaudinėti juos visą kelią, kad jie kaip nors nepastebėtų, kur vedami, kad nors kelionėje tie pasigailėtinai apjakėliai jaustųsi laimingi. Ir įsidėmėk, jie apgaudinėjami vardan to, kurio idealu senis aistringai tikėjo visą savo gyvenimą! Argi tai nėra nelaimė? Ir jei nors vienas toks imtų vadovauti visai šitai armijai, kuri „trokšta valdžios tik dėl nešvarių gėrybių“,— tai neįsivaizduojama nors vieno tokio, kad išeitų tragedija? Maža to: pakanka ir vieno tokio, stovinčio priešakyje, kad pagaliau gimtų tikra vadovaujanti visų Romos siekimų idėja su visomis jos armijomis ir su jėzuitais, aukščiausia tų siekimų idėja. Aš tau atvirai sakau, kad tvirtai tikiu, jog

tas vienintelis žmogus vis dėlto nebuvo vienintelis tarp vadovaujančių visam sąjūdžiui. Kas žino, galbūt ir tarp vyriausiųjų Romos kunigų vienas kitas pasitaikė ir toks. Kas žino, galbūt šitas prakeiktas senis, taip atkakliai ir taip savotiškai mylįs žmoniją, egzistuoja ir dabar nesuskaitomos daugybės tokių atskirų senių pavidalu, ir egzistuoja visai ne atsitiktinai, bet kaip santarvė, kaip slapta sąjunga, jau seniai įsteigta saugoti paslapčiai, saugoti jai nuo vargšų mažajėgių žmonių, kad galima būtų padaryti juos laimingus. Taip tikrai yra, taip ir turi būti. Man atrodo, kad netgi ir masonai turi kažkokią panašią paslaptį, kuria grindžia savo teoriją, ir kad katalikai tik už tai taip ir nekenčia masonų, kad žiūri į juos kaip į savo konkurentus, skaldančius vieningą idėją, kai tuo tarpu turėtų būti viena avidė ir vienas ganytojas... Beje, gindamas savo mintį, aš atrodau kaip autorius, negebąs tavęs įtikinti. Užteks apie tai.

— Tu gal pats esi masonas! — staiga išsprūdo Aliošai.— Tu netiki Dievo,— pridūrė jis, bet jau su nepaprasta širdgėla. Jam, be to, pasirodė, kad brolis žiūri į jį su pašaipą.— Kuo gi baigiasi tavo poema? — staiga paklausė jis, nuleidęs akis.— O gal jau baigta?

— Aš norėjau taip ją baigti: kai inkvizitorius nutilo, tai kurį laiką laukė, ką jam pasakys belaisvis. Jo tylėjimas slėgė jį. Jis matė, kad kalinys klausosi jo tyliai ir nuoširdžiai, žvelgdamas jam tiesiai į akis ir, matyt, nenorėdamas prieštarauti. Senis geidautų, kad tas pasakytų jam ką nors, kad ir ką nors skaudaus ir baisaus. Bet tas, nė žodžio netaręs, staiga prieina prie senio ir tyliai bučiuoja jį į bekraujes devynių dešimčių metų lūpas. Štai ir visas atsakymas. Senis krūpteli. Kažkas suvirpa jo lūpų kampučiuose; jis eina prie durų, atidaro jas ir sako jam: „Išeik ir daugiau nebeateik... niekuomet neateik... niekuomet, niekuomet!" Ir išleidžia jį į „tamsias miesto gatves". Belaisvis išeina.

— O senis?

— Pabučiavimas degina jam širdį, bet senis pasilieka prie savo idėjos.

— Ir tu drauge su juo, ir tu? — suriko Alioša su širdgėla.

Ivanas susijuokė.

— Bet juk tai nesąmonė, Alioša, juk tai tik paika poema paiko studento, kuris niekada nėra parašęs nė dviejų eilučių. Kodėl tu taip rimtai žiūri į tai? Ar tik nemanai, kad aš dabar tiesiog ir važiuosiu ten, pas jėzuitus, ir prisidėsiu prie tos daugybės žmonių, kurie taiso jo didžius darbus? O Viešpatie, kas man rūpi? Juk aš tau sakiau: kad tik aš ligi trisdešimties metų išgyvenčiau, o tada — taurę į grindis!

— O lipnūs pumpurėliai, o brangūs kapai, o žydras dangus, o mylima moteris! Kaipgi tu gyvensi, kuo tu juos mylėsi? — šaukė Alioša su širdgėla.— Argi tai įmanoma su tokiu pragaru krūtinėje ir galvoje? Ne, tu tikrai pas juos važiuoji ir prisidėsi prie jų... o jei ne, tai nusižudysi, neištversi!

— Yra tokia jėga, kuri viską ištvėrs! — tarė Ivanas su šalta šypsena.

— Kokia jėga?

— Karamzoviška... karamzoviškos niekšybės jėga.

— Vadinasi, paskęsti paleistuvybėje, pasmaugti, supūdyti sielą, ar taip, ar taip?

— Gal ir taip... bet ligi trisdešimt metų galbūt išvengsiu, o paskui...

— Kaipgi išvengsi? Kuriuo būdu išvengsi? Tai neįmanoma šitaip galvojančiam žmogui.

— Išvengsiu, nes esu Karamzovas.

— Vadinasi, „viskas leista"? Viskas leista, ar ne taip, ar ne taip?

Ivanas susiraukė ir staiga kažkaip keistai išblyško.

— A, tai tu vakarykščio žodelio nusitvėrei, dėl kurio taip išsižadė Mijusovas... ir kurį, taip naiviai išsišokęs, pakartojo brolis Dmitrijus? — kreivai šyptelėjo jis.— Taip, gal ir tikrai „viskas leista", jeigu jau kartą taip pasakiau. Neišsižadu. Mitenkos redakcija irgi neblogo.

Alioša tylomis žiūrėjo į jį.

— Aš, broli, prieš išvažiuodamas maniau, kad turiu nors tave vieną visame pasaulyje,— staiga prabilo Ivanas su kažkokiu netikėtu jausmu,— o dabar matau, kad ir tavo širdyje nėra man vietos, mano mielas atsiskyrėli. Formulės „viskas leista" aš neišsižadėsiu, na, ir ką gi, gal už tai tu manęs išsižadėsi, ar taip, ar taip?

Alioša pakilo, priėjo prie jo ir tylėdamas švelniai pabučiavo į lūpas.

— Literatūrinė vagystė! — suriko Ivanas, staiga pagautas kažkokio entuziazmo.— Tu pavogei tai iš mano poemos! Vis dėlto dėkui. Kilk, Alioša, eisim, laikas ir man, ir tau.

Juodu išėjo, bet sustojo prie traktieriaus priebučio.

— Štai kas, Alioša,— prašneko Ivanas tvirtu balsu,— jei tikrai dar man teks gėrėtis lipniais pumpurėliais, tai aš mylėsiu juos tik tave minėdamas. Pakanka man to, kad tu čia kažkur esi, ir dar nepraeis man noras gyventi. Ar tau pakanka to? Jei nori, priimk tai pagaliau kaip meilės prisipažinimą. O dabar tu dešinėn, aš kairėn — ir užteks, girdi, užteks. Atseit, jei aš rytoj neišvažiuočiau (manau, tikrai išvažiuosiu) ir mes vėl kaip nors susitiktume, tai jau visomis šitomis temomis tu daugiau su manimi nė žodžio. Primygtinai prašau. Ir apie brolių Dmitrijų,

ypačiai prašau tave, daugiau su manimi niekuomet nepradėk kalbos,— pridūrė jis staiga suirzęs,— viskas išsemta, viskas iškalbėta, ar ne tiesa? O aš tau irgi iš savo pusės štai kokį pasižadėjimą duosiu: kai, baigdamas trečiąją dešimtį metų, panorėsiu „trenkti taurę žemėn“, tai, kad ir kur tu būtum, aš vis tiek dar ateisiu pasikalbėti su tavimi... kad ir iš Amerikos atvažiuosiu, žinok tai. Tyčia atvažiuosiu. Bus tada labai įdomu ir į tave pažiūrėti: kaip tada tu atrodysi? Matai, pasižadėjimas gana iškilmingas. O iš tikrųjų gal septyneriems, gal dešimčiai metų išsiskiriame. Na, dabar eik pas savo Pater Seraphicus, juk jis miršta; numirs be tavęs, tai dar, ko gero, ant manęs supyks, kad tave sulaikiau. Lik sveikas, pabučiuok mane dar kartą, va taip, ir eik...

Ivanas staiga pasisuko ir nuėjo savo keliu jau nebeatsigrėždamas. Panašiai vakar išsiskyrė su Alioša ir brolis Dmitrijus, nors vakar buvo visai kitaip. Šita keista mintelė šmėstelėjo kaip žaibas liūdname Aliošos prote, liūdname ir susisielojusiam šią valandą. Jis truputį palaukė, žiūrėdamas įkandin brolio. Kažkodėl staiga pastebėjo, kad brolis Ivanas eina kažkaip krypuodamas ir kad jo dešinysis petys, kai žiūri iš užpakalio, atrodo žemesnis už kairįjį. Anksčiau jis niekad nebuvo to pastebėjęs. Bet staiga jis irgi pasisuko ir pasileido protekiniais vienuolyno link. Jau smarkiai temo, ir jam buvo beveik baisu: kažkas nauja brendo jo sieloje, bet kas būtent — jis nebūtų galėjęs pasakyti. Kaip ir vakar, vėl pakilo vėjas, ir šimtametės pušys gūdžiai suošė aplinkui, kai jis įėjo į skito miškelį. Jis beveik bėgte bėgo. „Pater Seraphicus — iš kur jis paėmė šitą vardą — iš kur? — dingtelėjo Aliošai.— Ivanas, vargšas Ivanas, kada gi aš dabar jį pamatysiu... Štai ir skitas, Viešpatie! Taip, taip, tai jis, tai Pater Seraphicus, jis išgelbės mane... nuo jo ir amžinai!"

Vėliau jis keletą kartų savo gyvenime didžiai stebėjosi ir negalėjo suprasti, kodėl taip ūmai, tik ką išsiskyręs su Ivanu, visai užmiršo brolių Dmitrijų, nors rytą, tik prieš keletą valandų buvo tvirtai nusistatęs jį susirasti, kad ir nebetektų šiandien prieš naktį grįžti į vienuolyną.

(F. Dostojevskis. Broliai Karamazovai. Vert. Motiejus Miškinis. Vilnius: Vaga. 1986)